

Piter Frankopan

PUTEVI SVILE

Nova istorija sveta

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Peter Frankopan

THE SILK ROADS

A New History of the World

Copyright © Piter Frankopan, 2015

Copyright © 2018 ovog izdanja, LAGUNA

Maps by ML Design

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Katarini, Flori, Frensisu i Luku

„Zastali smo u zemlji jednog turkijskog plemena... videli smo grupu koja se klanja zmijama, grupu koja se klanja ribama i grupu koja se klanja ždralovima.“

Ahmed ibn Fadlan, Putovanje u Povolšku Bugarsku

„Ja, Prezviter Jovan, gospodar sam nad gospodarima i nadmašujem sve kraljeve čitavog sveta bogatstvom, vrlinom i moći... Med i mleko teku slobodno u našim zemljama; otrov nikome ne može naneti zla, a bučne žabe ne krekeću. Nema škorpija ni zmija da se šunjaju kroz travu.“

*Navodno pismo Prezvitara Jovana Rimu i
Konstantinopolju, XII vek*

„On ima veliku palatu potpuno pokrivenu suvim zlatom.“

*Istraživačke beleške Kristifora Kolumba o Velikom
kanu Istoka, kraj XV veka*

„Ako ne podnesemo relativno male žrtve i odmah ne prome-
nimo našu politiku u Persiji, ugrozićemo naše prijateljstvo s
Rusijom i u prilično bliskoj budućnosti... naći ćemo se u polo-
žaju da je i sam opstanak našeg carstva na kocki.“

*Pismo ser Džordža Klerka ser Edvardu Greju,
britanskom ministru inostranih poslova, 21. juli 1914.*

„Predsednik će pobediti čak i ako budemo sedeli skrštenih ruku.“

*Šef kabineta Nursultanu Nazarbajevu, predsedniku
Kazahstana, uoči izbora 2005.*

SADRŽAJ

<i>Napomena o prenošenju imena</i>	11
<i>Predgovor</i>	13
1. Nastanak puta svile	22
2. Put vera	52
3. Put ka hrišćanskom istoku	72
4. Put ka revoluciji	92
5. Put do sloge	110
6. Put krzna	136
7. Put robova	153
8. Put u nebesa	174
9. Put u pakao	200
10. Put smrti i razaranja	219
11. Put zlata	250
12. Put srebra	271
13. Put ka severnoj Evropi	297
14. Put do carstva	321
15. Put u krizu	340
16. Put u rat	356
17. Put do crnog zlata	389
18. Put do nagodbe	412
19. Put žita	431
20. Put ka istrebljenju	454
21. Put u hladni rat	479

22.	Američki put svile	503
23.	Put suparništva supersila	525
24.	Put u propast	549
25.	Put u tragediju	586
	Zaključak: Novi put svile	611
	<i>Izrazi zahvalnosti</i>	631

NAPOMENA O PRENOŠENJU IMENA

Istoričari su vrlo osjetljivi prema pitanju prenošenja stranih imena. U knjigama koje se kao ova oslanjaju na prvobitne izvore napisane na različitim jezicima nije moguće uspostaviti dosledno pravilo. Imena kao što su Žoao i Ivan ostavljena su u izvornom obliku, a Fernando i Nikolaj nisu, već su postali Ferdinand i Nikolas. Engleske transkripcije ličnih imena koristio sam prema sopstvenom nahođenju iako su neke druge možda tačnije; s druge strane pak izbegavao sam zapadne nazive za Peking i Guangđžou.* Naročito je teško bilo s mestima čiji su se nazivi često menjali. Veličanstveni grad na Bosforu nazivao sam Konstantinopoljem do kraja Prvog svetskog rata, a tada sam prešao na Istanbul; Persiju sam nazivao tako sve dok zvanično nije promenila ime 1935. Čitaocce koji zahtevaju doslednost molim za razumevanje.

* U prevodu su i lična imena i geografski nazivi dati u obliku ustaljenom kod nas ili usklađenom sa pravopisnim pravilima o transkripciji. (Prim. prev.)

PREDGOVOR

Kad sam bio mali, jedna od mojih najvećih dragocenosti bila je velika mapa sveta. Bila je pričvršćena za zid pored moje postelje i zurio sam u nju svake večeri pred počinak. Vrlo brzo sam upamtio kako se koja zemlja zove i gde se nalazi, naučio sam imena njihovih prestonica, kao i mora, okeana i reka koje teku kroz te zemlje, nazive glavnih planinskih venaca i pustinja ispisane uzrujanim kurzivom punim pustolovina i opasnosti.

Kao šiparcu sve mi je više smetala nemilosrdno uska geografska usredsređenost školskih predavanja; učili smo isključivo o Zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Državama, a ostatak sveta uglavnom je ostajao nedodirnut. Predavali su nam o Rimljanima u Britaniji, o normanskom osvajanju 1066, o Henriju Osmom i Tjudorima, o Američkom ratu za nezavisnost, o industrijalizaciji u viktorijsko doba, o bici na Somi, o usponu i padu nacističke Nemačke. Ja bih gledao u mapu i video da su ogromni delovi sveta ostali prećutani.

Za četrnaesti rođendan otac i majka poklonili su mi knjigu antropologa Erika Volfa i to je bila iskra koja je izazvala plamen. U opšteprihvaćenoj i lenjoj istoriji civilizacije, piše Volf, „stara Grčka rodila je Rim, Rim je rodio hrišćansku Evropu, hrišćanska Evropa rodila je renesansu, renesansa je rodila prosvetiteljstvo, prosvetiteljstvo je rodilo političku demokratiju i industrijsku revoluciju. Industrija ukrštena s demokratijom izrodila je pak Sjedinjene Američke Države, otelotvorenje prava na život, slobodu i potragu za srećom“.¹ Smesta sam prepoznao priču koju su mi ponavljali, mantru o političkoj, kulturnoj i moralnoj pobedi Zapada. No, ta priča bila je manjkava; istorija se može

posmatrati i na druge načine koji ne obuhvataju posmatranje prošlosti s tačke gledišta pobednika nedavne istorije.

Bio sam opčinjen. Odjednom mi je postalo jasno da su oblasti o kojima nam nisu predavali izgubljene, ugušene upornom pričom o usponu Evrope. Molio sam oca da me odvede da vidim Herefordsku mapu sveta u čijem je središtu Jerusalem, a Engleska i ostale zapadne zemlje smeštene su sa strane kao gotovo nevažne. Kad sam čitao o arapskim geografima u čije su radove bile uključene i mape koje kao da su bile okrenute naopak, s Kaspijskim jezerom u sredini, bio sam očaran – baš kao i kad sam saznao za važnu srednjovekovnu tursku mapu u Istanbulu u čijem je središtu grad Balasagun, za koji nikad nisam čuo, kog nije bilo na drugim mapama i za koji se donedavno nije sa sigurnošću znalo ni gde se nalazio, a ipak su ga nekada smatrali centrom sveta.²

Želeo sam da saznam više o Rusiji i srednjoj Aziji, o Persiji i Mesopotamiji. Želeo sam da shvatim poreklo hrišćanstva posmatrano iz Azije, da razumem kako su krstaški ratovi delovali žiteljima velikih gradova srednjeg veka – Konstantinopolja, Jerusalima, Bagdada i Kaira, na primer; hteo sam da naučim više o velikim carstvima Istoka, o Mongolima i njihovim osvajanjima, i da shvatim kako su dva svetska rata izgledala ne iz Flandrije ili s Istočnog fronta, nego iz Avganistana i Indije.

Zbog toga je bila velika sreća što sam mogao u školi da učim ruski jezik. Nastavnik je bio Dik Hadon, izuzetan čovek koji je nekada radio u Obaveštajnoj službi Ratne mornarice i koji je verovao da se ruski jezik i ruska duša mogu razumeti preko iskričave ruske književnosti i narodne muzike. Još veća sreća je bila što je on zainteresovanim učenicima ponudio časove arapskog jezika, upoznao nas nekolicinu s islamskom kulturom i istorijom i zagnjurio nas u lepotu klasičnog arapskog. Ovi jezici pomogli su mi da otključam svet koji je čekao da bude otkriven, to jest, kako sam uskoro shvatio, da ga ponovo otkrijemo mi sa Zapada.

Danas se mnogo pažnje posvećuje proceni verovatnih posledica brzog privrednog razvoja Kine, gde će se, kako se predviđa, potražnja za luksuznom robom učtverostručiti u sledećoj deceniji, ili razmatranju društvenih promena u Indiji, u kojoj više ljudi ima pristup mobilnom telefonu nego vodovodu.³ No, ni jedno ni drugo nije najpovoljnija tačka za posmatranje prošlosti i sadašnjosti sveta. Zapravo, hiljadama godina upravo oblast između Istoka i Zapada koja je povezivala Evropu s Pacifikom bila je osovina oko koje se Zemlja okretala.

Središnja tačka između Istoka i Zapada, koja se proteže otprilike od istočnih obala Sredozemnog i Crnog mora do Himalaja, možda ne obećava previše kao položaj za procenu sveta. U toj oblasti danas se nalaze zemlje koje deluju egzotično i nevažno, na primer Kazahstan i Uzbekistan, Kirgizija i Turkmenistan, Tadžikistan i kavkaske zemlje; to je oblast povezana sa zemljama s nestabilnim i nasilničkim režimima koje su pretnja međunarodnoj bezbednosti kao što su Avganistan, Iran, Irak i Sirija, ili su nevešte u oprobanoj praksi demokratije, kao na primer Rusija i Azerbejdžan. Sve u svemu, čini se da je ta oblast dom čitavom nizu posrnutih ili propalih država na čijem čelu su diktatori koji pobeđuju na izborima s neverovatnom većinom i čiji prijatelji i porodice upravljaju širokim poslovnim interesima, ogromnim bogatstvima i imaju veliku političku moć. To su mesta u kojima su ljudska prava ugrožena, sloboda izražavanja po pitanjima vere, savesti i seksualnosti ograničena i u kojima kontrola medija diktira šta će se pojaviti u štampi, a šta neće.⁴

Te zemlje nama možda deluju divlje, ali to nisu zabiti, nisu neispitane pustare. Štaviše, most između Istoka i Zapada samo je raskršće civilizacija. Te zemlje ne samo da nisu na ivici svet-skih dešavanja nego leže u njihovom samom središtu – i to još od samih početaka istorije. Upravo tu je stvorena civilizacija, upravo tu je, po verovanju mnogih, nastao ljudski rod – za

Edenski vrt koji „nasadi Gospod Bog... svakakva drveća lepa za gledanje i dobra za jelo“ smatra se da se nalazio na bogatim poljima između Tigra i Eufrata.⁵

Na ovom mostu između Istoka i Zapada pre gotovo pet hiljada godina nastale su velike metropole. Gradovi kao što su Harapa i Mohendžo-Daro u dolini Inda bili su čuda drevnog sveta s desetinama hiljada stanovnika i ulicama povezanim domišljatim kanalizacionim sistemom kakav Evropa neće stvoriti još hiljadama godina.⁶ Drugi veliki centri civilizacije kao što su Vavilon, Niniva, Uruk i Akad u Mesopotamiji proslavili su se svojom raskoši i arhitektonskim otkrićima. Jedan kineski geograf je u međuvremenu, pre više od dva milenijuma, napisao da su žitelji Baktrije, zemlje na obalama reke Oks u današnjem severnom Avganistanu, bili legendarni pregovarači i trgovci, a da se u njihovoj prestonici nalazila velika pijaca na kojoj su se kupovali i prodavali brojni proizvodi doneseni izdaleka.⁷

U ovoj oblasti nastale su velike svetske religije, upravo tu su se međusobno nadmetali hrišćanstvo, islam, budizam i hinduizam. Tu se nalazio kotao u kom su se takmičile jezičke grupe, tu su se indoevropski, semitski i sinotibetski jezici govorili pored altajskih, turkijskih i kavkaskih jezika. Tu su se velika carstva uzdizala i propadala, a posledice sukoba između kultura i suparnika osećale su se hiljadama kilometara dalje. Odatle se otvaraju novi pogledi na prošlost, odatle se vidi da je svet međusobno duboko povezan, odatle je očigledno da događaji na jednom kontinentu utiču na druge kontinente, da se posledice događaja u stepama srednje Azije osećaju u severnoj Africi, a dešavanja u Bagdadu odjekuju u Skandinaviji, da otkrića u Americi utiču na cenu robe u Kini i izazivaju povećanje potražnje na tržištu konja u severnoj Indiji.

Ovi drhtaji prenosili su se mrežom puteva koji su vodili na sve strane, staza kojima su putovali hodočasnici i ratnici, nomadi i trgovci, putanja kojima je stizala roba, a ideje se

razmenjivale, prilagođavale i usavršavale. Tim putevima stizali su ne samo napredak nego i smrt i nasilje, bolesti i katastrofe. Krajem devetnaestog veka ovoj razgranatoj mreži ime je dao istaknuti nemački geolog Ferdinand fon Rihthofen (stric „Crvenog barona“, vazduhoplovnog asa iz Prvog svetskog rata), i to ime zadržalo se do danas: *Seidenstraßen*, to jest putevi svile.⁸

Ovi putevi bili su centralni nervni sistem sveta, povezivali su ljude i mesta, ali ležali su ispod površine, nevidljivi golom oku. Baš kao što anatomija objašnjava kako funkcioniše telo, razumevanje ovih puteva omogućava nam da shvatimo kako funkcioniše svet. Pa ipak, uprkos njegovoj važnosti, ovaj deo sveta glavni tokovi istorije su zaboravili. Uzrok je delimično pojava zvana orijentalizam – veoma glasan negativan stav da je Istok nerazvijen i manje važan od Zapada i prema tome nije vredan ozbiljnog proučavanja.⁹ No, uzrok je i činjenica da je vladajuća priča o prošlosti postala toliko nadmoćna i prihvaćena da u njoj nema mesta za oblast koja je dugo smatrana nevažnom u pripovesti o usponu Evrope i Zapadnog društva.

Danas su Džalalabad i Herat u Avganistanu, Faludža i Mosul u Iraku ili Homs i Alepo u Siriji postali sinonimi za verski fundamentalizam i nasilne sukobe između sekti. Sadašnjost je izbrisala prošlost; iščezli su dani kada je ime Kabula prizivalo slike vrtova koje je stvorio i gajio veliki Babur, osnivač Mogulskog carstva u Indiji. Bag-i-Vafa („Vrt vernosti“) obuhvatao je i bazen okružen stablima pomorandže i nara i livadu deteline, na šta je Babur bio izuzetno ponosan: „Ovo je najlepši deo vrta i pruža divan prizor kad pomorandže dobiju boju. Zaista, ova bašta je zadivljujuće dobro smeštena.“¹⁰

Na isti način savremeni utisci o Iranu zamračili su slavu iranske daleke prošlosti kada je Persija bila sinonim za dobar ukus u svemu, od voća koje se služilo za obed, preko zapanjujućih minijatura legendarnih persijskih umetnika, pa do papira na kom su naučnici pisali. Divno promišljeni tekst Simija

Nišapurija, bibliotekara iz Mešheda u istočnom Iranu, napisan početkom petnaestog veka, podrobno beleži savete ovog velikog ljubitelja knjiga namenjene svakome ko deli njegovu strast. Svako ko pomišlja na pisanje, savetuje bibliotekar ozbiljno, treba da zna da se najbolji papir za kaligrafiju proizvodi u Damasku, Bagdadu i Samarkandu. Drugi papiri su „načelno grubi, stvaraju mrlje i ne traju dugo“. Imajte na umu, upozorava on, da papir valja lako zatamniti pre pisanja „zato što belina papira zamara oči, a smatra se da su najbolja kaligrafska dela stvorena na nijansiranom papiru“.¹¹

Nekada su vodeću ulogu igrala mesta čija su imena gotovo zaboravljena, na primer Merv, koji je jedan geograf iz desetog veka opisao kao „očaravajuće lep, elegantan, blistav, prostran i prijatan grad“, ili Rej, nedaleko od današnjeg Teherana, o kome je drugi pisac otprilike u isto vreme pisao da je toliko raskošan da se smatra „mladoženjom zemlje“ i „najlepšim delom“ čitavog sveta.¹² Smešteni duž kičme Azije, ti gradovi nizali su se kao biseri na ogrlici koja povezuje Pacifik sa Sredozemljem.

Gradski centri podsticali su jedni druge, a suparništvo između vladara i elita nadahnjivalo je sve ambiciozniju arhitekturu i sve spektakularnije spomenike. Biblioteke, hramovi, crkve i opservatorije ogromnih razmera i kulturnog uticaja nicali su po čitavoj oblasti povezujući Konstantinopolj, Damask, Isfahan, Samarkand, Kabul i Kašgar. Takvi gradovi postajali su dom vrhunskim naučnicima koji su pomerali granice svojih polja rada. Danas su opštepoznata imena svega nekolicine ljudi kao što su Ibn Sina, poznatiji kao Avicena, El Biruni i Muhamed el Horezmi, divovi astronomije i medicine – ali bilo ih je mnogo više. Stolećima pre ranog savremenog doba intelektualni centri sveta, tadašnji Oksford i Kembridž, Harvard i Jejl, nisu se nalazili u Evropi ili na Zapadu, nego u Bagdadu i Balhu, u Buhari i Samarkandu.

Kulture, gradovi i narodi duž puteva svile razvijali su se i napredovali iz dobrog razloga: trgujući i razmenjujući ideje, učili su i pozajmljivali jedni od drugih, podsticali su dalji razvoj filozofije, nauka, jezika i religija. Napredak je bio suštinski važan, što je jedan vladar kraljevstva Džao u severoistočnoj Kini na samom kraju Azije znao veoma dobro pre više od dve hiljade godina: „Dar da se sledi jučerašnjica“, izjavio je kralj Vu Ling 307. godine pre nove ere, „nije dovoljan da poboljša današnjicu.“¹³ Vođe iz prošlosti shvatale su koliko je važno ići u korak s vremenom.

No, buktinja napretka ipak je prešla u druge ruke početkom savremenog doba zahvaljujući dvema pomorskim ekspedicijama koje su izvedene krajem petnaestog veka. Za šest godina poslednje decenije petnaestog veka položeni su temelji velikog poremećaja ritma dugogodišnjeg sistema razmene. Prvo je Kristifor Kolumbo preplovio Atlantik i omogućio da se dve velike do tada netaknute kopnene mase povežu s Evropom i ostatkom sveta, a svega godinu-dve kasnije Vasco da Gama je uspešno obišao južni kraj Afrike ploveći ka Indiji i usput otvorio nove pomorske putanje. Ova otkrića promenila su šablon uzajamnih uticaja i trgovine i izazvala veliko pomeranje svet-skih političkih i privrednih centara gravitacije. Odjednom se Zapadna Evropa iz oblasne zabiti preobrazila u uporište rastućeg sistema komunikacija, saobraćaja i trgovine; za tren oka postala je nova središnja tačka između Istoka i Zapada.

Uspon Evrope izazvao je žestoku borbu za prevlast – i za kontrolu nad prošlošću. Dok su se suparnici sukobljavali, istorija je preoblikovana da naglasi događaje, teme i ideje koji se mogu iskoristiti u ideološkim ratovima koji su besneli uz bitku za sirovine i vlast nad pomorskim putevima. Pravljene su biste vodećih političara i vojnih zapovednika u togama kako bi ličili na rimske heroje iz prošlosti; veličanstvene građevine podizane su u klasičnom stilu kako bi se prisvojili preci iz slavnog

drevnog sveta. Istorija je izobličavana i zloupotrebljavana radi učvršćivanja stava da uspon Zapada nije samo prirodan i ne-izbežan, nego je i nastavak onoga što se zbivalo nekada.

Mnoge priče poslale su me na put posmatranja prošlosti sveta na drugačiji način, ali jedna se posebno ističe. Jedan grčki mit kaže da je Zevs, vrhovni bog, pustio dva orla na dva kraja sveta i zapovedio im da lete jedan drugom u susret. Sveti kamen, *omphalos*, to jest pupak sveta, postavljen je na mestu susreta orlova kako bi omogućio komunikaciju s božanstvima. Kasnije sam saznao da ideja ovog kamena odavno općinjava filozofe i psihoanalitičare.¹⁴

Sećam se da sam gledao svoju mapu kad sam prvi put čuo ovu priču i pitao se gde su se orlovi mogli sresti. Zamišljao sam ih kako poleću sa zapadne obale Atlantika i pacifičke obale Kine i polaze u kopno. Tačno mesto sastanka se menjalo prema tome gde sam stavio prste da izmerim jednaka rastojanja s istoka i zapada, ali uvek je bilo negde između Crnog mora i Himalaja. Ležao sam noću budan i razmišljao o mapi na zidu moje sobe, o Zevsovima orlovima i istoriji oblasti koja se nije spominjala u knjigama koje sam čitao – i nije imala ime.

Ne tako davno Evropljani su podelili Aziju u tri velike zone – Bliski, Srednji i Daleki istok. Pa ipak, sve što sam odrastajući slušao o savremenim nevoljama kao da je nagoveštavalo da se pojam Bliski istok u značenju, pa čak i u mestu, promenio i obuhvatio Izrael, Palestinu i njihovu okolinu, a povremeno i Persijski zaliv. Osim toga, nisam shvatao zašto mi stalno govore o važnosti Sredozemlja kao kolevke civilizacije kad mi se činilo očiglednim da civilizacija zapravo nije nastala tamo. Pravo žarište, „Sredozemlje“ u doslovnom značenju središta sveta, ne nalazi se uz more koje razdvaja Evropu i severnu Afriku, nego u samom srcu Azije.

Nadam se da ću otvaranjem novih pitanja i novih oblasti istraživanja uspeti da podstaknem druge da proučavaju ljude i mesta koje su pokolenja naučnika zanemarivala. Nadam se da ću izazvati postavljanje novih pitanja o prošlosti i osporavanje i preispitivanje opšteprihvaćenih tvrdnji. Iznad svega, nadam se da ću čitaoce ove knjige nadahnuti da posmatraju istoriju na drugačiji način.

Koledž Vuster, Oksford,
april 2015.

1.

Nastanak puta svile

Od postanka vremena središte Azije bilo je mesto stvaranja carstava. Naplavljene nizije Mesopotamije koje navodnjavaju Tigar i Eufrat obezbedile su temelje samoj civilizaciji – jer upravo tu su nastala prva naselja i gradovi. Sistematizovana poljoprivreda stvorena je u Mesopotamiji i širom „Plodnog polumeseca“, pojasa veoma plodne zemlje snabdevenog obiljem vode koji se prostire od Persijskog zaliva do obala Sredozemnog mora. Upravo tu je pre gotovo četiri hiljade godina Hamurabi, kralj Vavilona, izdao prve zabeležene zakone koji su detaljno navodili obaveze njegovih podanika i predviđali oštre kazne za njihovo kršenje.¹

Iako su u tom kotlu nastala brojna kraljevstva i carstva, najveće carstvo bilo je Persijsko. Šireći se munjevito tokom šestog veka pre nove ere iz zavičaja u današnjem južnom Iranu, Persijanci su ubrzo pokorili svoje susede, stigli na obale Egejskog mora, osvojili Egipat i proširili se ka istoku sve do Himalaja. Za ove uspehe u velikoj meri bila je zaslužna njihova otvorenost, zaključujemo na osnovu zapisa grčkog istoričara Herodota. „Persijanci su veoma skloni da usvajaju strane običaje“, napisao je on; bili su spremni da napuste svoj način odevanja kad zakluče da je moda pokorenog protivnika bolja od njihove, pa su pozajmljivali odeću od Miđana, a i od Egipćana.²

Zahvaljujući toj spremnosti da prihvataju nove ideje i postupke Persijanci su uspeali da stvore sistem državne uprave koji

im je omogućio da glatko vladaju carstvom sačinjenim od brojnih različitih naroda. Visokoobrazovani činovnici nadgledali su delotvornu upravu nad svakodnevicom carstva, beležili sve, od nadnica isplaćenih radnicima u vladarskom domaćinstvu do utvrđivanja količine i kakvoće robe koja se kupuje i prodaje na pijacama; oni su se starali i o održavanju i opravkama sistema puteva širom carstva kome je zavideo čitav drevni svet.³

Mreža puteva koja je povezivala obale Male Azije s Vavilonom, Suzom i Persepolisom omogućavala je da se razdaljina od preko dve i po hiljade kilometara prevali za sedam dana. Ovom podvigu divio se Herodot, koji je napisao da sneg, kiša, vrućina ni tama ne mogu da uspore brzo prenošenje poruka.⁴ Ulaganja u poljoprivredu i razvoj novih tehnika navodnjavanja u cilju poboljšanja žetve podsticala su rast gradova omogućivši da se sve brojnije stanovništvo hrani s okolnih polja – ne samo s plodnog poljoprivrednog zemljišta na obalama Tigra i Eufrata nego i u dolinama moćnih reka Oks i Jaksart (danas poznatih kao Amu Darja i Sir Darja) i u delti Nila pošto je persijska vojska osvojila Egipat 525. godine pre nove ere. Persijsko carstvo bilo je zemlja izobilja koja je povezala Sredozemlje sa srcem Azije.

Persija je predstavljala svetionik stabilnosti i pravičnosti, o čemu svedoči trojezični zapis urezan u liticu planine Behistun. Napisan na persijskom, elamskom i akadskom, zapis govori o tome kako je Darije Veliki, jedan od najslavnijih persijskih vladara, gušio pobune i ustanke, odbijao najezde iz drugih zemalja i nije se ogrešio ni o siromahe ni o moćnike. Čuvajte bezbednost zemlje, zapoveda natpis, i starajte se o ljudima pravedno, jer pravda je temelj carstva.⁵ Persija je bila legendarno tolerantna prema manjinama; jednog vladara nazivali su „Mesijom“ i onim kog je „Bog, Gospod nebeski“ blagoslovio zbog njegove politike koja je uključivala i oslobođenje Jevreja iz vavilonskog ropstva.⁶

Trgovina je cvetala u drevnoj Persiji i donosila je zaradu koja je omogućavala vladarima da finansiraju vojne pohode u krajeve koji su donosili nova bogatstva carstvu. Ti prihodi omogućavali su im zadovoljavanje ozloglašeno rasipničkih prohteva. Veličanstvene građevine podizane su u velikim gradovima Vavilonu, Persepolisu, Pasargadu i Suzi, gde je kralj Darije sagradio raskošnu palatu od najboljeg abonosa i srebra iz Egipta, libanske kedrovine, finog baktrijskog zlata, lapisa i cinabarita iz Sogdijane, tirkiza iz Harezma i slonovače iz Indije.⁷ Persijanci su bili poznati po svojoj sklonosti ka uživanjima i, kako kaže Herodot, bilo je dovoljno da čuju za neku novu raskoš, pa da je požele.⁸

Trgovački uspeh podupirala je agresivna vojska koja je širila granice carstva, ali je bila neophodna i za njihovu odbranu. Persija je neprestano imala nevolja na severu, u oblastima naseljenim nomadima, koji su sa svojim stadima živeli u prostranim polusušnim travnatim pojasevima poznatim kao stepe, od Crnog mora preko srednje Azije, pa sve do Mongolije. Te nomade pratio je zao glas da su divljaci – pričalo se da piju krv svojih neprijatelja, da šiju odeću od njihovih skalpova, pa čak i da jedu meso sopstvenih očeva. No, odnosi s nomadima bili su vrlo složeni jer su oni, iako su ih često opisivali kao neorganizovane i nepredvidive, bili važan snabdevač carstva životinjama, naročito dobrim konjima. No, nomadi su mogli da budu i uzrok katastrofe kakva se dogodila kada je Kir Veliki, tvorac Persijskog carstva u šestom veku pre nove ere, poginuo pokušavajući da pokori Skite; njegovu glavu Skiti su nosili u mešini punoj krvi, kaže jedan tadašnji pisac, kako bi žeđ za vlašću koja ga je nadahnjivala najzad bila utoljena.⁹

Ipak, ovo je bio redak neuspeh i nije sprečio širenje Persije. Grčki zapovednici gledali su ka Istoku s mešavinom straha i poštovanja, trudili su se da nauče nešto iz persijske taktike i da usvoje persijsku tehnologiju. Pisci kao što je Eshil koristili su

porobde nad Persijancima da slave vojničku veštinu i naklonost bogova i ovekovečili su herojski otpor najezdama na Grčku u epskim književnim delima.¹⁰

„Stigoh u Tebu“, kaže Dionis na početku *Bahantkinja*. „Prošao sam sunčana polja Persije, zidine Baktrije [...] prebogatu Arabiju [...] sve do imućnih gradova divnih kula...“ Azija i Istok bili su zemlje koje je Dionis „u svoj kult i kolo upregao“* božanskim misterijama mnogo pre grčkih zemalja.¹¹

Niko nije prilježnije proučavao ta dela od Aleksandra Makedonskog. Kad je stupio na presto 336. godine pre nove ere posle ubistva svog oca, sjajnog kralja Filipa, nije bilo sumnje u to na koju će stranu mladi zapovednik krenuti u potrazi za slavom. Aleksandar ni na trenutak nije gledao Evropu, koja mu nije nudila ništa – ni gradove, ni kulturu, ni ugled, ni blago. Za Aleksandra, kao i za sve stare Grke, kultura, ideje i prilike – kao i pretnje – stizali su sa istoka. Zato nije čudo što se njegov pogled zaustavio na najvećoj sili starog veka – Persiji.

Pošto je isterao persijske namesnike Egipta munjevitim napadom 331. godine pre nove ere, Aleksandar je krenuo u opšti napad na samo srce carstva. Odlučujuća bitka odigrala se krajem iste godine u prašnjavim dolinama Gaugamele, u blizini današnjeg grada Erbila u iračkom Kurdistanu, gde je do nogu potukao daleko nadmoćniju persijsku vojsku pod zapovedništvom Darija Trećeg, možda zato što je bio sasvim krepak posle dobrog noćnog sna – Plutarh kaže da je Aleksandar tražio da se valjano odmori pre susreta s neprijateljem i da je spavao tako duboko da su zabrinuti zapovednici morali da ga probude drmusanjem. Obukao je omiljenu odeću, stavio na glavu fino izrađeni šlem, tako uglačan da se „sijao kao čisto srebro“, uzeo je u desnu ruku odani mač

* *Bahantkinje*, Euripid, prepev Aleksandra Gatalice. (Prim. prev.)

i poveo svoje jedinice u blistavu pobjedu koja mu je otvorila kapije carstva.¹²

Aleksandru je učitelj bio Aristotel, a odgajan je uz velike nade. Nije razočarao. Pošto je zgazio persijsku vojsku kod Gavgamele, krenuo je na istok. Gradovi su mu se predavali jedan za drugim dok je osvajao teritorije pod vlašću svojih poraženih suparnika. Mesta legendarne veličine, bogatstva i lepote padala su pred mladim herojem. Vavilon se predao. Njegovi žitelji posuli su put do svog grada cvećem i vencima, a s obe strane postavili srebrne žrtvenike prepune miomirisa. Kavezi s lavovima i leopardima doneseni su kao poklon.¹³ Aleksandar i njegovi vojnici uskoro su zauzeli sve tačke duž Kraljevskog puta koje su povezivale obale Male Azije sa srednjom Azijom.

Iako ga neki savremeni naučnici prezrivo nazivaju „pijanim maloletnim siledžijom“, Aleksandar je iznenađujuće blago postupao s novoosvojenim teritorijama i narodima.¹⁴ Bio je vrlo tolerantan prema domaćim verovanjima i običajima i poštovao ih je; na primer, navodno se vrlo uzrujao zbog oskrnuća grobnice Kira Velikog i ne samo što ju je obnovio nego je i kaznio one koji su okaljali taj hram.¹⁵ Postarao se da Darije Treći bude sahranjen u skladu sa svojim položajem, uz druge persijske vladare, kada ga je jedan njegov doglavnik ubio, a telo bacio u teretna kola.¹⁶

Aleksandar je uspevao da privuče teritorije pod svoj uticaj i zato što je bio spreman da se osloni na lokalne moćnike. „Ako ne želimo samo da prođemo kroz Aziju, nego da je zadržimo“, navodno je rekao, „moramo pokazati milost prema tim narodima; uz njihovu odanost naše će carstvo biti stabilno i trajno.“¹⁷ Mesni zvaničnici i stara elita ostavljeni su da upravljaju pokorenim gradovima i teritorijama. Sam Aleksandar počeo je da usvaja tradicionalne titule i da nosi persijsku odeću kako bi naglasio da prihvata mesne običaje. Želeo je da prikaže sebe ne toliko kao osvajača, nego kao poslednjeg naslednika

prestola drevne države – uprkos podrugljivim povicima onih koji su svakom živom govorili da je on doneo nesreću i nato pio zemlju krvlju.¹⁸

Važno je imati na umu da smo većinu podataka o Aleksandrovim pohodima, uspesima i politici dobili od kasnijih istoričara, čiji su zapisi često bili krajnje idealizovani i puni oduševljenja podvizima mladog vojskovođe.¹⁹ Ipak, ako i treba da budemo oprezni prema načinu na koji je propast Persije prikazana u tim izvorima, brzina kojom je Aleksandar širio granice ka istoku priča sopstvenu priču. On je energično osnivao nove gradove, obično nazivane po njemu, a danas su poznati pod drugim imenima, na primer Herat (Aleksandrija u Ariji) Kandahar (Aleksandrija u Arakoziji) i Bagram (Aleksandrija na Kavkazu*). One nove tvrđave uz put – i druge, ojačavane dalje na severu, sve do Ferganske doline – bile su nove važne tačke duž kičme Azije.

Novi gradovi sa snažnom odbranom, kao i posebna utvrđenja, uglavnom su podizani u cilju zaštite od plemena iz stepa koja su umela da izvode razorne napade na seoske zajednice. Aleksandrov program utvrđenja bio je smišljen za odbranu novih, nedavno osvojenih oblasti. U isto vreme slične brige izazivale su slične odgovore. Kinezi su već bili razvili koncept *huasja*, koji je predstavljao civilizovani svet naspram pretnji stepskih naroda. Veliki program izgradnje širio je mrežu utvrđenja koja će postati poznata kao Veliki kineski zid, a pokretalo ga je isto načelo kojim se rukovodio i Aleksandar: širenje bez odbrane je uzaludno.²⁰

U četvrtom veku pre nove ere sam Aleksandar bez predaha je nastavljao s pohodima, napravio krug kroz Hindukuš i krenuo dolinom reke Ind, sve vreme osnivajući nova utvrđenja s

* Drevni geografi planinu Hindukuš nazivali su *Caucasus Indicus*, to jest Kavkaz reke Ind. (Prim. prev.)

posadama – ali sada uz redovne žalbe svojih premorenih vojnika kojima je nedostajao dom. S vojne tačke gledišta, ono što je postigao do svoje misterijom obavijene smrti u trideset drugoj godini života u Vavilonu 323. godine pre nove ere predstavljaju pravo čudo.²¹ Brzina i razmere njegovih pohoda su zapanjujući. Ništa manje važne – mada često zanemarivane – jesu razmere njegovog nasleđa i način na koji se uticaj stare Grčke mešao s uticajima Persije, Indije, srednje Azije, pa i Kine.

Iako je posle Aleksandrove iznenadne smrti usledio period nemira i međusobnih borbi njegovih najviših zapovednika, na istočnoj polovini novih teritorija uskoro je iznikao novi vođa. Bio je to starešina rođen u severnoj Makedoniji po imenu Seleuk, koji je učestvovao u svim velikim pohodima pokojnog kralja. Nekoliko godina posle smrti svog kralja postao je namesnik teritorija koje su se prostirale od Tigra do Inda, toliko prostranih da su ličile ne na kraljevstvo, nego na posebno carstvo. Osnovao je dinastiju poznatu kao dinastija Seleukida koja je vladala gotovo tri veka.²² Aleksandrove pobeđe često se omalovažavaju kao blistavi niz kratkoročnih dobitaka, a njegovo nasleđe naširoko se smatra kratkotrajnim i privremenim. No, to nisu bila prolazna dostignuća, nego početak novog poglavlja za oblasti između Sredozemlja i Himalaja.

U decenijama posle Aleksandrove smrti postepeno ali neumitno usledila je helenizacija Istoka, to jest uvođenje ideja, tema i simbola stare Grčke na Istok. Potomci njegovih zapovednika setili su se svojih grčkih korena i jasno ih naglašavali, na primer na novčićima iz kovnica velikih gradova smeštenih na strateški važne tačke duž trgovačkih puteva ili u živim poljoprivrednim centrima. Oblik ovih novčića je standardizovan: na licu slika trenutnog vladara s kovrdžama ukrašenim dijamantom, uvek okrenutog nadesno kao Aleksandar, a na naličju Apolon s imenom ispisanim grčkim slovima.²³

Grčki jezik mogao se čuti – i videti – širom srednje Azije i u dolini Inda. U Aj Hanumu u severnom Avganistanu – novom gradu koji je osnovao Seleuk – na jedan spomenik urezane su izreke iz Delfa, uključujući i ovu:

Kao dete, budi pristojan.
Kao mladić, budi uzdržan.
Kao čovek, budi pravedan.
Kao starac, budi mudar.
Kao samrtnik, budi bez bola.²⁴

Grčki jezik činovnici su svakodnevno koristili više od veka posle Aleksandrove smrti, što pokazuju dokumenti o vojničkim platama iz Baktrije s početka trećeg veka pre nove ere.²⁵ Grčki je prodro zaista duboko u Indijski potkontinent. Neki edikti maurijskog cara Ašoke, najvećeg među ranim indijskim vladarima, izdavani su s uporednim prevodom na grčki, očigledno zbog mesnog stanovništva.²⁶

Živost kulturne razmene između Evrope i Azije bila je zapanjujuća. Statue Bude počele su da se pojavljuju tek pošto je kult Apolona uspostavljen u dolini Gandara i zapadnoj Indiji. Budisti su smatrali da ih novi verski običaji ugrožavaju i počeli su da stvaraju sopstvene slike. Štaviše, veza postoji ne samo s vremenom nastanka najstarijih kipova Bude nego i s njihovim izgledom i načinom izrade; po svemu sudeći kao model je poslužio Apolon, toliko je jak bio grčki uticaj. Do tada su se budisti aktivno uzdržavali od vizuelnih predstava, ali konkurencija ih je primorala da reaguju, pozajmljuju i uvode novine.²⁷

Kameni žrtvenici s grčkim natpisima, slike Apolona i fine minijature od slonovače s Aleksandrovim likom poreklom iz današnjeg južnog Tadžikistana otkrivaju koliko daleko je prodro uticaj sa Zapada.²⁸ To pokazuje i stav o kulturnoj nadmoći donesen sa Sredozemlja. Grci iz Azije, na primer, u Indiji su

bili cenjeni kao vešti naučnici. „Oni su varvari“, stoji u tekstu poznatom kao *Garga Samhita*, „ali stvorili su astronomsku nauku i zbog toga ih treba poštovati kao bogove.“²⁹

Prema Plutarhu, Aleksandar se postarao da se grčka teologija predaje svuda, čak i u Indiji, pa su zbog toga olimpski bogovi bili poštovani širom Azije. Mladići u Persiji i šire odrastali su čitajući Homera i „recitujući Sofoklove i Euripidove tragedije“, a grčki jezik učio se u dolini Inda.³⁰ Možda je zbog toga moguće uočiti pozajmice u velikim književnim delima. Smatra se, na primer, da se *Ramajana*, sanskrtski ep, zasniva na *Ilijadi* i *Odiseji*, i da je tema otmice princeze Site neposredni odjek bekstva Jelene s Parisom. Uticaji i nadahnuća tekli su i u drugom pravcu, pa neki naučnici tvrde da su na *Enejidu* uticali indijski tekstovi kao što je *Mahabharata*.³¹ Ideje, teme i priče duž puteva su raznosili putnici, trgovci i hodočasnici; Aleksandrova osvajanja utrla su put širenju uma stanovnika zemalja koje je pokorio, kao i ljudi izvan granica koji su dolazili u dodir s novim idejama, slikama i shvatanjima.

Uticaj je stigao čak i do kultura divljih stepa, o čemu svedoče izuzetni pogrebni predmeti pokopani zajedno s mrtvim dostojanstvenicima u grobnicama Tiliya Tepe u severnom Avganistanu na kojima se jasno vidi umetnički uticaj Grčke – kao i Sibira, Indije i drugih oblasti. Dragoceni predmeti razmenjivani su u nomadskom svetu za stoku i konje, a povremeno su davani na poklon u zamenu za mir.³²

Povezivanje stepa u međusobno prepleteni svet ubrzale su veće ambicije Kine. Pod vlašću dinastije Han (206. g. p. n. e. – 220. g. n. e) talasi proširenja pomerili su granice još dalje, pa su s vremenom stigle do oblasti tada zvane Siju (to jest „Zapadne oblasti“), a danas poznate kao Sindžang („Nove teritorije“). Ova oblast leži izvan koridora Gansu, preko hiljadu kilometara dugačke putanje koja povezuje unutrašnjost Kine s oazom

i gradom Duenhuang, raskršćem na ivici pustinje Taklamakan. Odatle se može krenuti ka severu ili ka zapadu, a oba puta su opasna i razdvajaju se kod Kašgara, koji je pak smešten na do-dirnoj tački Himalaja, planinskih venaca Pamir i Tjen Šan i Hindukuša.³³

Ovo širenje kineskih horizonata povezalo je Aziju. Mrežu puteva do tada su remetila nomadska plemena Juedži i Sjungnu koja su kao Skiti u srednjoj Aziji bila uzrok neprestanih briga, ali i važan partner u trgovini stokom; pisci iz vremena dinastije Han pisali su u drugom veku pre nove ere da su se desetine hiljada grla stoke kupovale od stepskih naroda.³⁴ No, najveća je bila kineska potražnja za konjima, zbog potrebe održavanja spremne vojne sile za održavanje unutrašnjeg poretka i odbrane od napada i pohoda plemena Sjungnu i drugih. Konji sa zapada oblasti Sindang bili su veoma cenjeni i mogli su da donesu pravo bogatstvo plemenskim poglavicama. Jednom prilikom vođa plemena Juedži dao je konje u zamenu za veliki tovar robe koju je kasnije prodao i zaradio desetostruko.³⁵

Najpoznatiji i najvredniji konji odgajani su u Ferganskoj dolini s druge strane veličanstvenog planinskog venca Pamir, koji opkoračuje današnji istočni Tadžikistan i severoistočni Avganistan. Te konje veoma su cenili zbog snage, a kineski pisci navodili su da su ih začinjali zmajevi i nazivali su ih „hansjue ma“, to jest „krvavi znoj“ zbog osobenog crvenog znoja izazvanog ili mesnim parazitima ili izuzetno tankom kožom koja je lako pucala od napora. Neka posebno dobra grla stekla su slavu, ovekovečena su pesmama, skulpturama i slikama, a često su ih nazivali *tjenma* – nebeski konji.³⁶ Neke su njihovi vlasnici povelili čak i na onaj svet: jedan car sahranjen je s osamdeset svojih omiljenih konja, a njihovu grobnicu čuvaju kipovi dva pastuva i jedan ratnik od terakote.³⁷

Odnosi s plemenom Sjungnu, koje je vladalo stepama Mongolije i pašnjacima na severu Kine, nisu uvek bili jednostavni.

Tadašnji historičari opisivali su pleme kao varvarsko, spremno da jede sirovo meso i pije krv; zaista, kaže jedan pisac, bio je to narod kog su „nebesa napustila“.³⁸ Kinezi su radije pristajali da plaćaju danak nego da rizikuju napade na svoje gradove. Izaslanici su redovno odlazili u posetu nomadima (koji su od malih nogu obučavani da love pacove i ptice, a zatim lisice i zečeve) i u carevo ime učtivo se raspitivali za zdravlje vrhovnog poglavice.³⁹ Nastao je zvanični sistem plaćanja danka prema kom su nomadi u zamenu za mir dobijali dragocene poklone, između ostalog pirinač, vino i tkanine. Najvažniji dar bila je svila, tkanina koju su nomadi zbog teksture i lakoće veoma cenili kao postavu za odeću i posteljinu. Svila je bila i znak političke i društvene moći; odeća od obilja dragocene svile bila je važan način na koji je *čanju* (vrhovni poglavica plemena) naglašavao svoj položaj i nagrađivao one oko sebe.⁴⁰

U zamenu za mir plaćane su znatne sume. Prve godine pre nove ere, na primer, pleme Sjungnu dobilo je trideset hiljada svitaka svile, približnu količinu sirovina i trista sedamdeset komada odeće.⁴¹ Neki zvaničnici rado su mislili da će nomadima ljubav prema raskoši doći glave. „Sada [imate] tu sklonost prema kineskim stvarima“, rekao je smelo jedan izaslanik plemenskom poglavici. „Običaji plemena Sjungnu se menjaju, Kina će“, predvideo je samouvereno, „na kraju uspeti da priuče na svoju stranu čitav narod Sjungnu“.⁴²

Uzalud se nadao. Diplomacija koja je održavala mir i dobre odnose bila je skupa i finansijski i politički: plaćanje danka stajalo je mnogo i bilo je znak političke slabosti. Zbog toga su vladari iz dinastije Han uskoro rešili da jednom zauvek izađu na kraj s plemenom Sjungnu. Prvo je učinjen sveobuhvatni napor da se osvoje poljoprivredno bogati zapadni delovi oblasti Siju; nomadi su potiskivani kako su Kinezi sticali kontrolu nad koridorom Gansu u deceniju dugom nizu pohoda koji se okončao 119. godine pre nove ere. Na zapadu se pružao Pamir, a iza tog

venca novi svet. Kina je otvorila vrata prema transkontinentalnoj mreži; bio je to trenutak rođenja puteva svile.

Širenje Kine podstaklo je zanimanje za ono što leži van njenih granica. Zvaničnici su dobijali zadatak da istražuju i pišu izveštaje o predelima iza planina. Jedan takav izveštaj preživio je kao *Ši di* (istorijski zapis), napisao ga je Si Maćen, sin glavnog istoričara (*Tajši*) na carskom dvoru, a radio je na njemu i pošto je pao u nemilost i uškopljen jer se usudio da brani jednog mladog zapovednika koji je odveo svoje jedinice u poraz.⁴³ Si Maćen je pažljivo izneo ono što je uspeo da otkrije o istoriji, privredi i vojsci naroda doline Inda, Persije i srednje Azije. Kraljevstva srednje Azije bila su slaba, napomenuo je, zbog pritiska nomada koje su kineske snage istisnule i zatim se okrenule druge. Stanovništvo tih kraljevstava „rđavo koristi oružje“, napisao je, „ali ume da trguje“, a u prestonici Baktri postoje velike pijace „gde se prodaje i kupuje svakovrsna roba“.⁴⁴

Trgovina između Kine i ostatka sveta razvijala se sporo. Nije bilo lako na putevima duž ivice pustinje Gobi, naročito iza Kapije od žada, granične oznake pored koje su trgovački karavani prolazili na putu za zapad. Prelazak iz jedne oaze u drugu po negostoljubivom terenu bio je težak bilo da ih put vodi kroz pustinju Taklamakan, preko prevoja Tjen Šana ili preko Pamira. Putnici su trpeli veliku vrućinu i hladnoću – i upravo zbog toga su dvogrbe baktrijske kamile bile toliko cenejene. Dovoljno otporne da savladaju oštre pustinjske uslove, ove životinje umeju da predosete smrtonosne peščane oluje, primetio je jedan pisac, i „odmah sve počnu da reže“, što je bio znak trgovcima i vođama karavana da „pokriju nos i usta umotavajući ih filcom“. No kamile nisu bile potpuno pouzdani pokazatelji; neki izvori govore o prolasku pored velikog broja uginulih životinja i kostura na putevima.⁴⁵ U tako teškim uslovima zarada je morala biti velika da bi se rizik isplatio. Iako su bambus i tkanine iz Sičuana mogli da se kupe hiljadama kilometara

daleko na baktrijskim pijacama, na dugačke razdaljine uglavnom se prenosila retka i skupocena roba.⁴⁶

Najvažnija je bila trgovina svilom. Osim što je bila vredna za nomadska plemena, svila je igrala brojne važne uloge u drevnom svetu. Pod dinastijom Han svila se, pored novčića i žita, koristila za isplatu vojnika. Na neki način svila je bila najpozdanija valuta; proizvodnja dovoljnih količina novca predstavljala je problem, kao i činjenica da Kina nije bila potpuno monetizovana. Ovo je stvaralo nevolje naročito u plaćanju vojske jer su bojišta često bila u zabačenim oblastima u kojima su novčići bili gotovo beskorisni, a žito je pak posle nekog vremena propadalo. Zbog toga su se svici svile redovno koristili kao valuta, bilo za plate bilo, kao u slučaju jednog budističkog manastira u srednjoj Aziji, za naplatu globe monasima koji su prekršili pravila.⁴⁷ Svila nije bila samo luksuzna roba, nego je postala i međunarodna valuta.

Kinezi su takođe uredili trgovinu stvorivši zvanične okvire za kontrolu trgovaca iz spoljnog sveta. Izuzetna zbirka od trideset pet hiljada tekstova iz garnizonskog grada Sjuencuena, nedaleko od Duenhuanga, donosi živopisnu sliku o svakodnevnim dešavanjima u ovom gradu smeštenom na severozapadnom kraju koridora Gansu. Iz tih tekstova napisanih na bambusovim i drvenim tablicama saznajemo da su putnici koji dolaze u Kinu morali da se drže unapred određenih puteva, da su dobijali pismene propusnice i da su ih činovnici redovno brojali kako bi se uverili da su svi koji su ušli u zemlju kasnije i izašli. Kao u savremenim hotelima, za svakog gosta se beležilo koliko je potrošio na hranu, odakle je došao, šta je po zanimanju i kuda se uputio.⁴⁸

Ove mere treba shvatiti ne kao oblik sumnjičavog nadzora, nego kao način da se uredno beleži ko ulazi i izlazi iz Kine, šta u njoj radi, a pre svega, u carinske svrhe, koja se roba kupuje i prodaje. Prefinjenost ovih tehnika i njihova rana primena

otkrivaju kako se carski dvor u prestonicama u Čanganu (današnji Sjan), a od prvog veka nove ere u Luojangu, snalazio u svetu koji kao da se naočigled smanjivao.⁴⁹ Mi globalizaciju smatramo jedinstvenom savremenom pojavom, ali pre dve hiljade godina ona je bila životna činjenica koja stvara prilike i nevolje i podstiče razvoj tehnologije.

Događaji udaljeni hiljadama kilometara slučajno su podstakli potražnju za luksuznom robom – ali i sposobnost da se ta roba plati. U Persiji je oko 247. godine pre nove ere Seleukove naslednike zbacio s vlasti čovek po imenu Arsak o čijem poreklu se ne zna gotovo ništa. Njegovi potomci, poznati kao Arsakidi, učvrstili su svoju vlast, a onda je i proširili vešto prisvajajući istoriju kako bi stopili grčke i persijske ideje u veoma povezan i izdržljiv nov identitet. Ishod tog napora bilo je doba stabilnosti i napretka.⁵⁰

No, najveći podsticaj bili su događaji u Sredozemlju. Jedan mali grad na ne naročito povoljnom položaju na polovini zapadne obale Italije polako je uspeo da se od provincijske zabiti preobrazi u regionalnu silu. Zauzimajući priobalne gradove-države jednu za drugom, Rim je zavladao zapadnim Sredozemljem. Do polovine prvog veka pre nove ere ambicije Rima dramatično su porasle, a njegova pažnja bila je čvrsto usredsređena na istok.

Rim se razvio u veoma borbenu državu koja je slavila vojsku i pozdravljala nasilje i ubijanje. Gladijatorske igre bile su temelj javne zabave, mesto gde se vlast nad strancima i prirodom brutalno slavila. Trijumfalne kapije po čitavom gradu služile su uskomešanom stanovništvu kao svakodnevni podsetnik na vojne pobeđe. Militarizam, neustrašivost i žudnja za slavom pažljivo su odgajani kao ključne vrline ambicioznog grada koji se neprestano širio.⁵¹

Kičma rimske moći bila je vojska, usavršavana i uvežbavana prema visokim merilima. Od vojnika se očekivalo da u maršu

pređu trideset kilometara za pet sati noseći oko dvadeset pet kilograma opreme. Stupanje u brak ne samo da nije bilo odobravano nego je i zabranjivano kako bi vojnici ostali vezani jedni za druge. Jedinice visokoobučenih, čvrstih i borbenih mladića odgajenih u duhu samouverenosti i sigurnih u svoju sudbinu bile su kamen na kom je Rim izgrađen.⁵²

Osvajanje Galije (otprilike teritorija današnje Francuske, Holandije i dela zapadne Nemačke) 52. godine donelo je znatan plen, dovoljan da izazove promenu cene zlata u Rimskom carstvu.⁵³ No, u Evropi je ostalo malo oblasti za osvajanje, a još manje ih je obećavalo veći dobitak. Za snažno carstvo neophodni su brojni gradovi koji plaćaju porez; kulturnoj veličini carstva neophodni su umetnici i zanatlije koji razvijaju nove ideje dok se bogati kupci međusobno nadmeću za njihove usluge i nagrađuju ih za njihove veštine. Bilo je malo verovatno da će oblasti kao što je Britanija postati unosan dodatak rimskim teritorijama; pisma na tablicama koja su vojnici iz britanskih garnizona slali kući svedoče da je ova provincija bila sinonim za sumornu i neplodnu izolaciju.⁵⁴

No, preobražaj Rima u carstvo imao je malo veze s Evropom, s uspostavljanjem vlasti nad kontinentom u kom nije bilo mnogo prirodnih bogatstava i gradova punih kupaca i poreskih obveznika. Ono što je Rim uvelo u novo doba bilo je okretanje ka istočnom Sredozemlju i dalje ka istoku. Svoju slavu i uspeh Rim je ostvario pre svega osvojivši Egipat, a zatim čvrsto spustivši sidro na istoku – u Aziji.

Pod gotovo tri stoleća vladavine potomaka Ptolemeja, telohranitelja Aleksandra Velikog, Egipat je stekao basnoslovno bogatstvo zasnovano na Nilu, čije su poplavne vode omogućavale bogate žetve žita. Prinosi su bili dovoljni ne samo da hrane mesno stanovništvo nego je bilo i velikih viškova zahvaljujući kojima se Aleksandrija, grad na ušću Nila, razvila u najveći grad na svetu, kako tvrdi jedan pisac iz tog vremena